

ÉRZÉKSZERV RECEPTOROK BIOFIZIKÁJA LÁTÁS, HALLÁS

KELLERMAYER MIKLÓS

Érzékszervi receptorok

Érzékszervi receptor (érzőreceptor): Speciálizálódott érzékelősejt, amely egy adott típusú ingerre (fény, hang, szagmolekulák) válaszol és továbbítja az információt a központi idegrendszerbe.

Receptorok (eltérő jelentés!): Olyan fehérjék, amelyek specifikusan képesek hormonok, neurotranszmitterek és más anyagok megkötésére és ezáltal specifikus válaszreakciókat indítanak el.

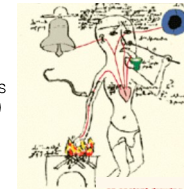
	Érzésmódáltság	Receptor	Érzékelőszerv
Tudatosuló	Látás	Csapok és pálcikák	Szem
	Hallás	Szőrsejtek	Fül (Corti-szerv)
	Szaglás	Olfaktorikus neuron	Szagló nyálkahártya
	Ízlelés	Ízlelőreceptor-sejtek	Ízlelőbimbó
	Szögvesztülés	Szőrsejtek	Fül (félkörös ivjartok)
	Lineáris gyorsulás	Szőrsejtek	Fül (utrículus és sacculus)
	Tapintás-nyomás	Idegvégződések	Többféle*
	Meleg	Idegvégződések	Többféle*
	Fájdalom	Idegvégződések	Többféle*
	Ízületi helyzet és mozgás	Csapasz idegvégződések	...
Nem tudatosuló	Izomhossz	Idegvégződések	Többféle*
	Izomfeszülés	Idegvégződések	Izomorsó
	Artériás vérnyomás	Idegvégződések	Golgi-féle inszerv
	Centrális vénás nyomás	Idegvégződések	A sinus caroticus és az aortaív nyújtási receptorai
	A tüdő feszülése	Idegvégződések	A nagyvénák és a pitvarok falának nyújtási receptorai
	A vér hőmérséklete	Hypothalamusneuronok	A tüdőszövet nyújtási receptorai
	Artériás P_{CO_2}	Idegvégződések	...
	Liquor-pH	A nyúlóvél centrális felszínének receptorai	Glomus caroticum és aorticum
	A plazma ozmotikus nyomása	Az OVLT és valószínűleg más circumventricularis szervek az elülső hypothalamusban	...
	Arteriovenosus glükózkoncentráció	Hypothalamus (glukozszt) sejtjei	...

Érzékszervi receptorok érzékenysége

- eV nagyságrendű inger is elegendő az ingerület kiváltására:
- hallóreceptorok: a levegő molekulák termikus mozgása
- fényreceptorok: 1-2 foton

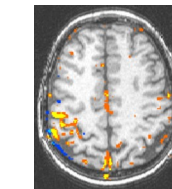
Elméletek az érzékelésről

Kardiocentrikus érzékelés (középkori rekonstrukció)

Arisztotelész (Kr. e. 384-322) kardiocentrikus érzékelés.

Galenus (Kr. u. 129-200) kardiocentrikus érzékelés cáfolatait adta.

fMRI felvétel szenzomotoros funkció közben

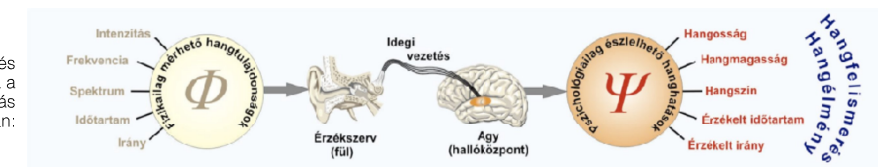

Szenzoros homunculus

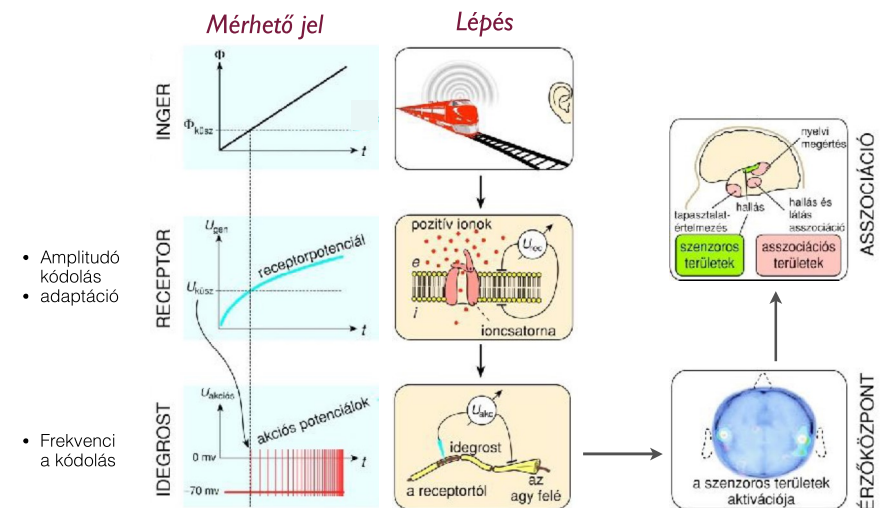
Ma:

- inger →
- érzékszervi receptorok →
- receptorpotenciál →
- ideg →
- akciós potenciál →
- központi idegrendszer →
- jelfeldolgozás →
- érzet

Érzékelés folyamata a hallás példáján:

A jelátalakítás lépései

- Amplitúdó kódolás
- adaptáció

- Frekvencia kódolás

Ingerület: "kódolja" az inger
1. modalitását (inger típusa)
2. intenzitását (inger erőssége)
3. időtartamát
4. lokalizációját

1. Modalitás

Az inger fizikai jellemzője.

Adekvát inger: Az az energiafajta, amelyre a receptor a legérzékenyebb (pl. a pálcikák adekvát ingere a fény).

Specifikus érzékszervi energiák elve: Az érzetet az impulzusok által aktivált agyrész határozza meg!

2. Ingerintenzitás és érzet

Weber-Fechner-féle pszichofizikai alaptörvény

$$\psi = const \cdot \lg \frac{\phi}{\phi_0}$$

Weber (1795-1878) Fechner (1801-1887)

Stevens-törvény

$$\psi = const \cdot \left(\frac{\phi}{\phi_0} \right)^n$$

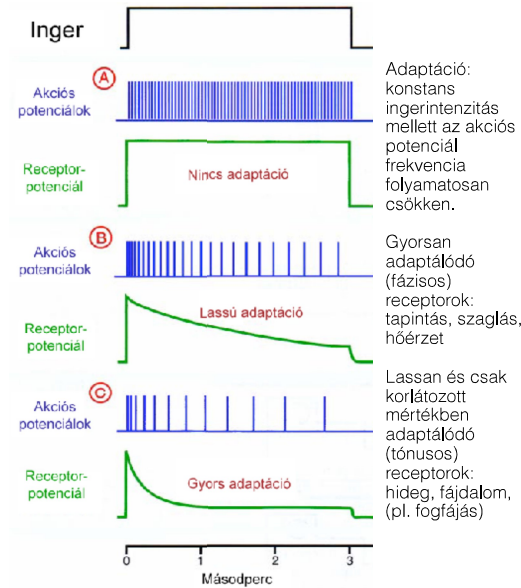
Stevens (1906-1973)

ψ = érzet erőssége
 ϕ = háttérintenzitás
 ϕ_0 = abszolút küszöbinger
 n = érzékelés fajtájára jellemző konstans

$n < 1$: kompresszív függvény (hallás, látás)

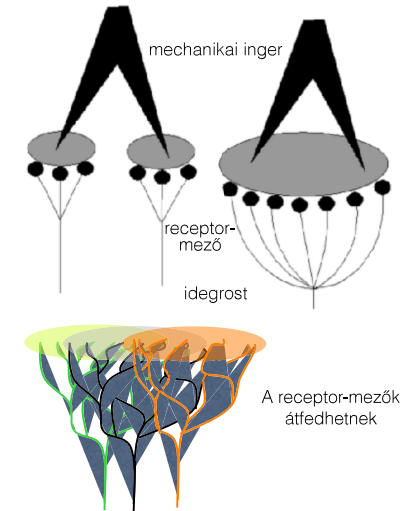
$n > 1$: expanszív függvény (nyomás, ízlelés)

3. Időtartam, adaptáció

4. Lokalizáció

A többszörösen elágazó idegvégződések receptormezőket hoznak létre (konvergencia). Ilyenek találhatók pl. a bőrben (tapintóreceptorok) és a retina perifériáján (pálcikák).

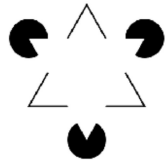
A látás biofizikája

A látórendszerben komplex jelfeldolgozás történik. Ezt demonstrálják az optikai csalódások.

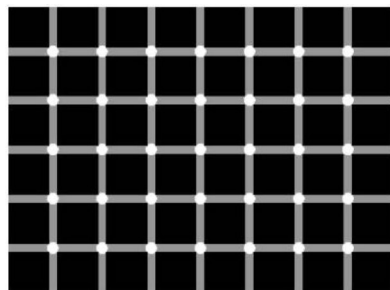
Optikai csalódás - intenzitás

Mach sávok

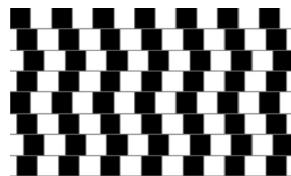

Kanizsa háromszög

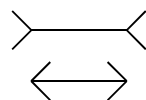

Hány fekete korongot látunk?

Optikai csalódás - irány, méret

Café wall illúzió

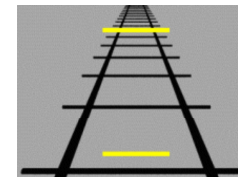

Müller-Lyer illúzió

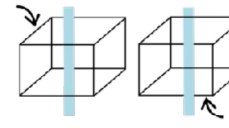

Ebbinghaus illúzió

Optikai csalódások – tér, alak

Ponzo illúzió

Necker kocka

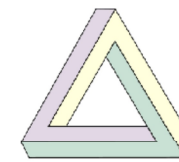

Necker kocka effektus római térhatású mozaikon

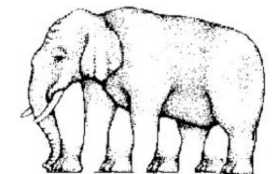
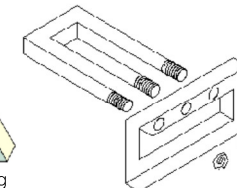

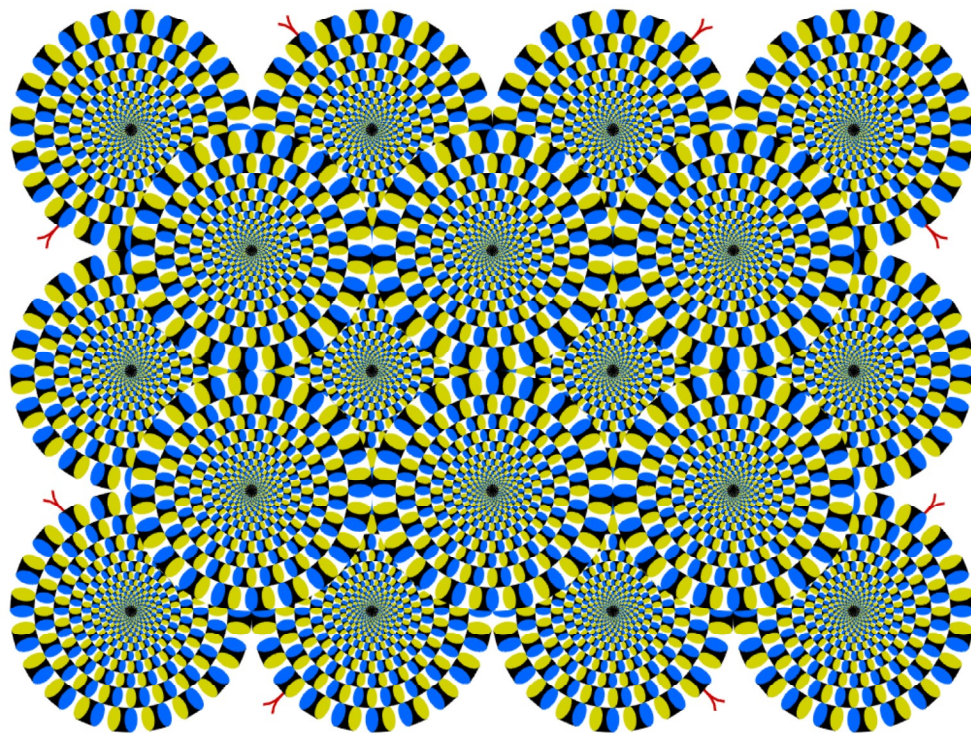
Rubinváza illúzió

“Lehetetlen” geometriai alakzatok

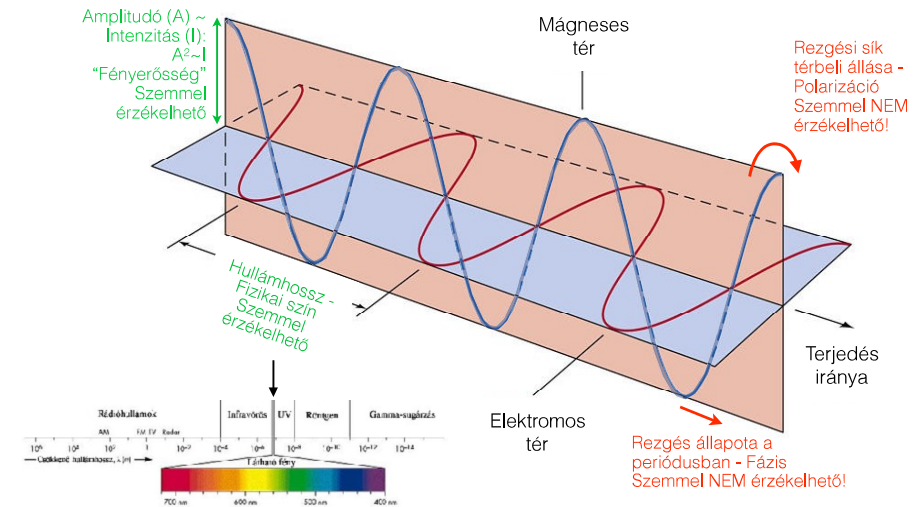
Penrose háromszög

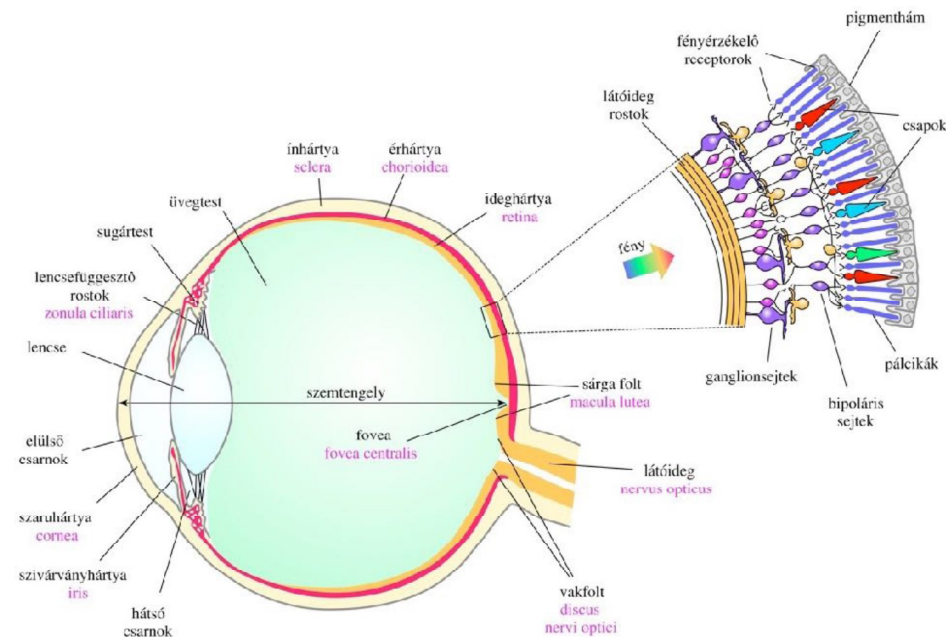
A látás ingere: fény

Elektromágneses (tranzverzális) hullám

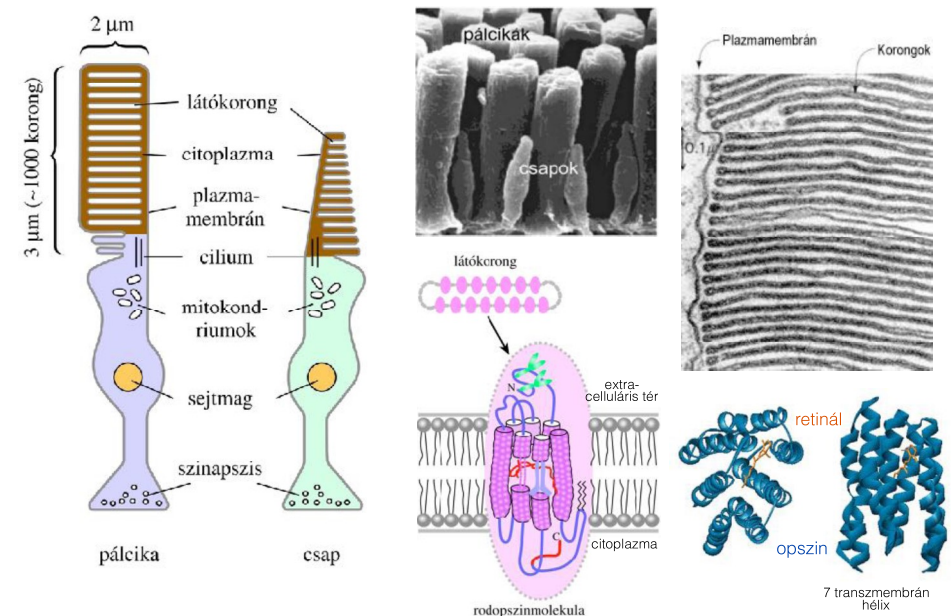

- A szem érzékeny: hullámhosszra és amplitúdóra (~intenzitás)
- A szem érzéketlen: fázisra és polarizációra

“Receptor-szerv”: szem

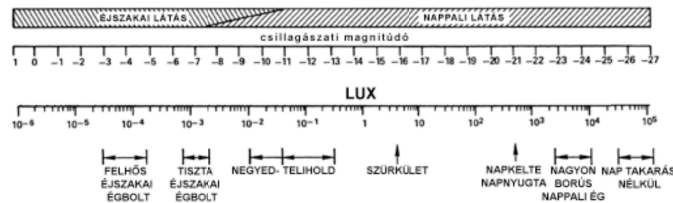
Fotoreceptorok

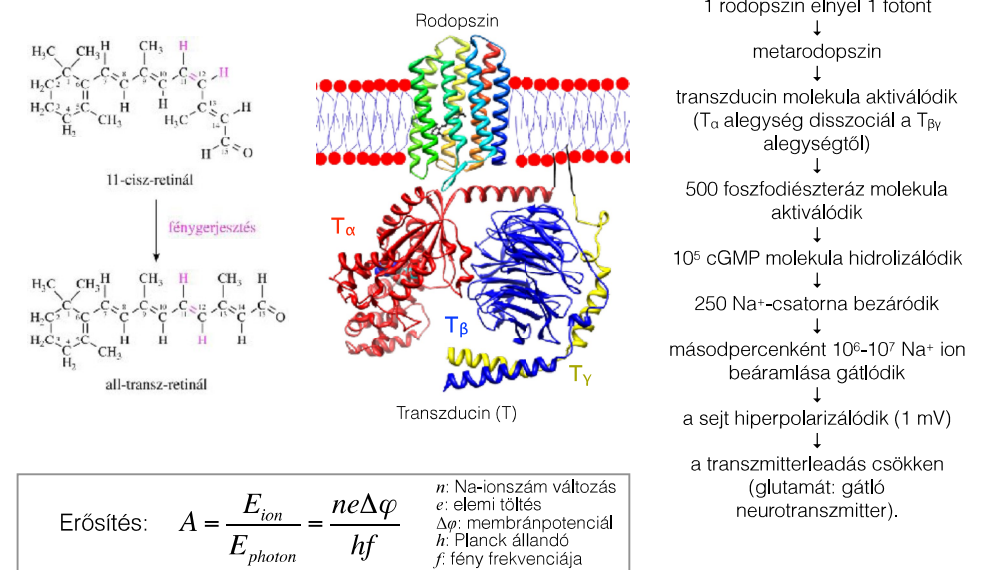
A receptorsejtek tulajdonságai

Pálcikák	Csapok
Kis fényintenzitást képes érzékelni (optimális esetben akár 1 foton!!)	Kevésbé érzékeny, de nagy intenzitástartományban érzékel
Közepes fényerősségnél válasza telítődik	Nincs telítődés
Főleg a retina perifériáján található	Foveában, főleg fovea centralis
Több pálcika - egy ganglion (nagyobb érzékenység, kisebb térbeli felbontás)	Kevésbé konvergáló idegi kapcsolatok (jobb térbeli felbontás)
Nem érzékel színeket	Színérzékeny
Frekvencia érzékenysége nagy	Frekvencia érzékenysége alacsony (~20 Hz)

Receptorok együttes dinamikus tartománya: $10^{-9} - 10^5$ lux!

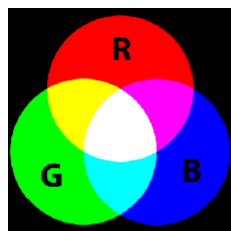

Fényérzékelés alapja: fotokémiai reakció

A színérzékelés alapja

Szín: érzet és nem fizikai tulajdonság (nem minden színhez rendelhető hullámhossz)

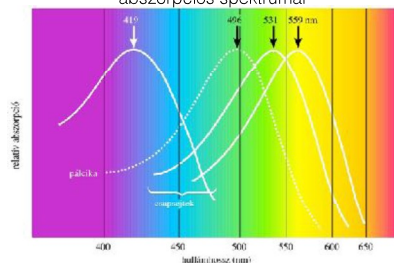

Additív színkódolás

Bármely szín (X) kifejezhető a három alapszín (R =vörös, G =zöld, B =kék) megfelelő súlyozású (r , g , b) összekeverésével

$$X = rR + gG + bB$$

Emberi szem színérzékeny receptorainak (csapok) abszorpciós spektrumai

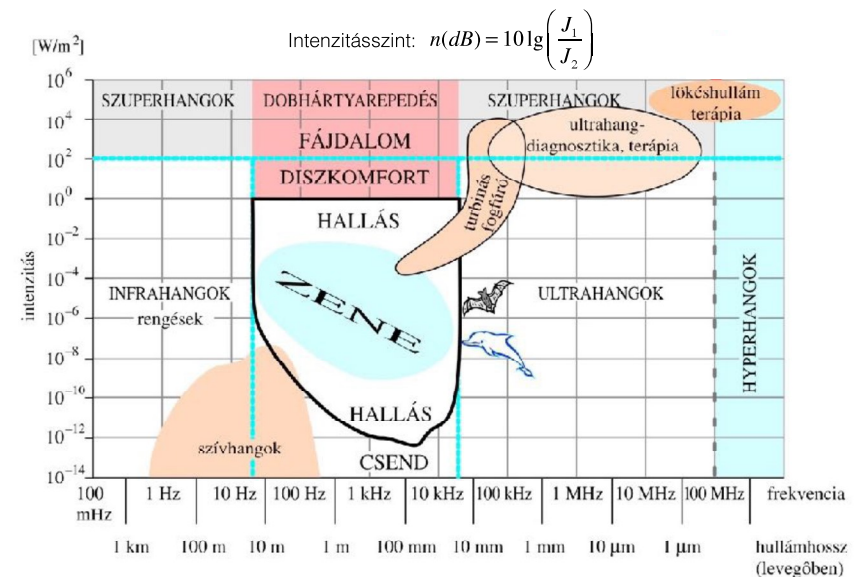

Emberi szemben:

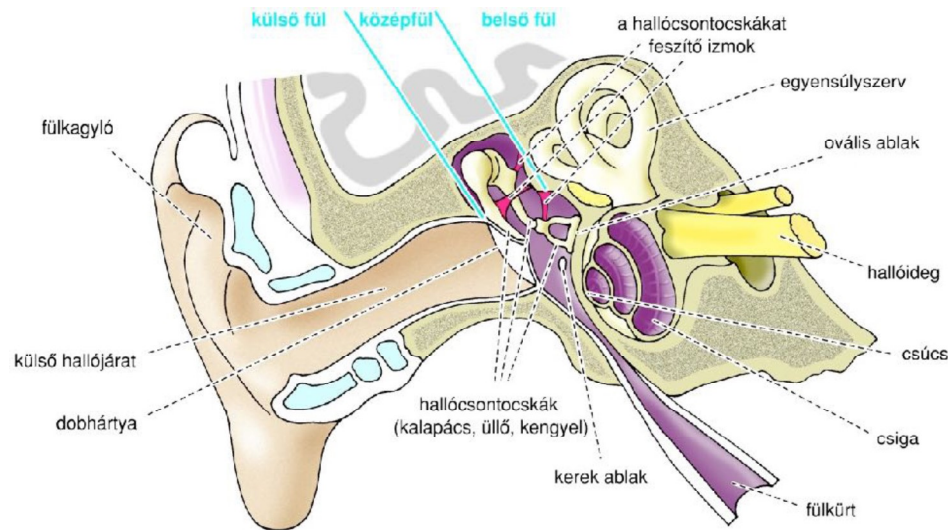
- 3 különböző színérzékeny receptor.
- Mindegyik receptor más-más színtartományban érzékeny, azaz más színeket nyel el ($R=64\%$, $G=32\%$, $B=2\%$).

A hallás biofizikája

Inger: hang - mechanikai hullám

“Receptor-szerv”: fül

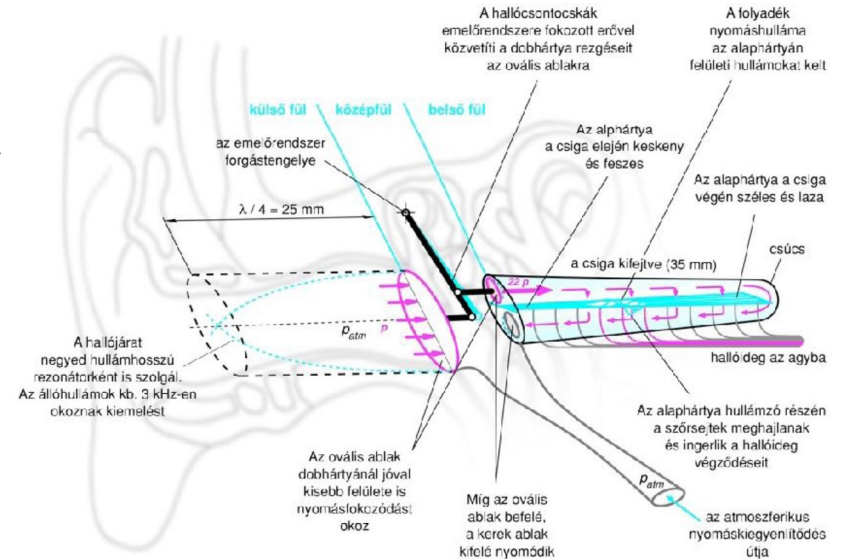
A fül egyszerűsített vázlata

Külső fül:

1. Fülkagyló: A hangot a hallójáratba tereli.

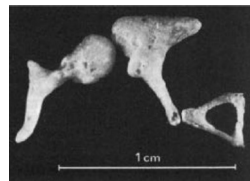
2. Hallójárat: Visszaveri és a dobhártya felé tereli a hanghullámokat. Adott tartományt (2000-5000 Hz) hatékonyabban továbbít.

3. Dobhártya: A hang által rezgésbe jön. Kilengése a hallásküszöbnél: 10^{-11} m (kissé nagyobb, mint a termikus zaj okozta kilengés)!

A középfül: mechanikai jeltovábbító és erősítő

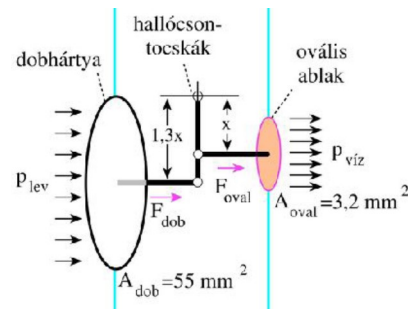
Hallócsontocskák (kalapács, üllő, kengyel)

A dobhártya rezgését felerősítik, és átviszik az ovális ablakra. (N.B.: a levegő és víz eltérő akusztikus impedanciája miatt teljes visszaverődés lépne fel!)

Erősítés: kisebb felületre koncentrált rezgések: $17 \times$ emelőszervi működés: $1,3 \times$

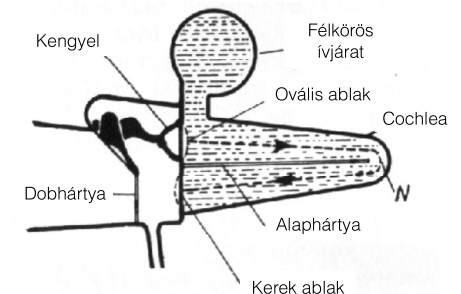
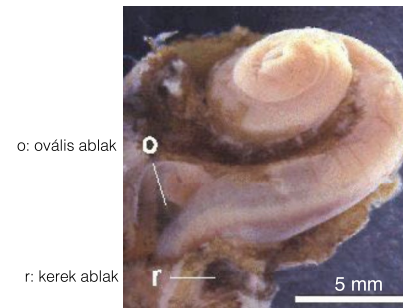
Összesen kb. $22 \times$ nyomásnövekedés

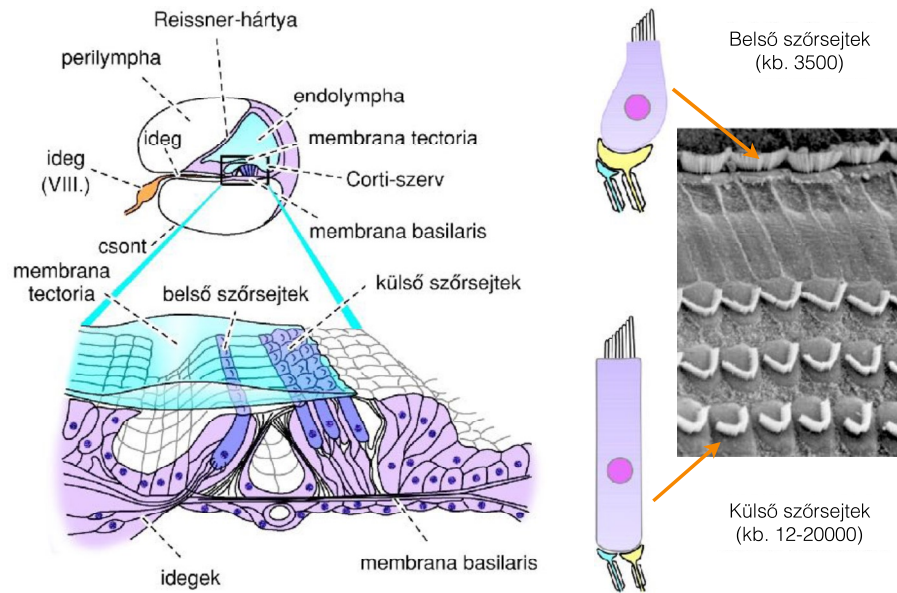
A belső fül: szenzor

Egyensúlyozószerv: félkörös ívjáratok

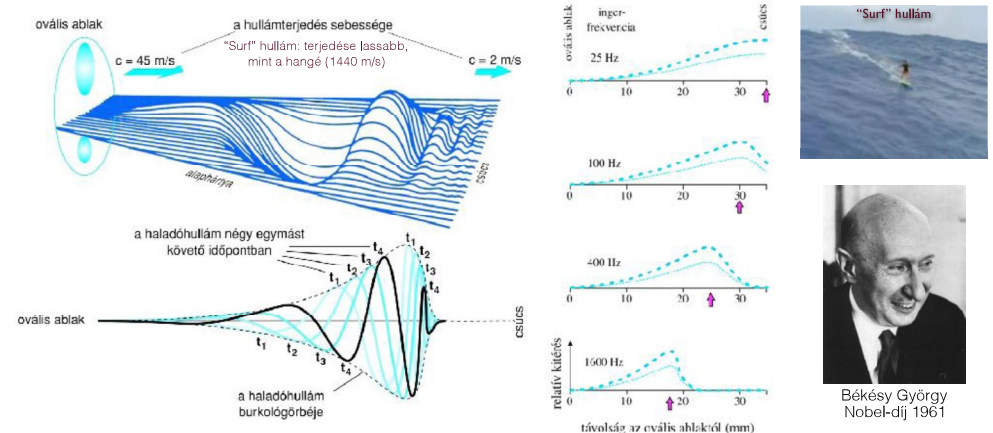
Csiga (cochlea): 2,5 menetű, 35 mm hosszú folyadékkal teli csatorna. Hosszában a részben csontos, részben hátyaszerű fal, az alaphártya (membrana basilaris) osztja ketté. A hang érzékelését végzi.

A belső fül finomszerkezete

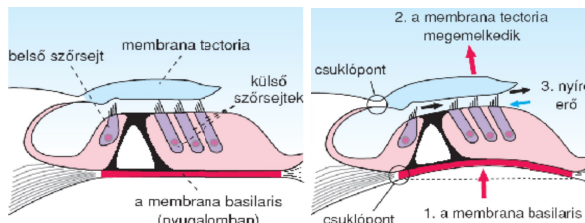
Békésy: felületi haladóhullámok az alaphártyán

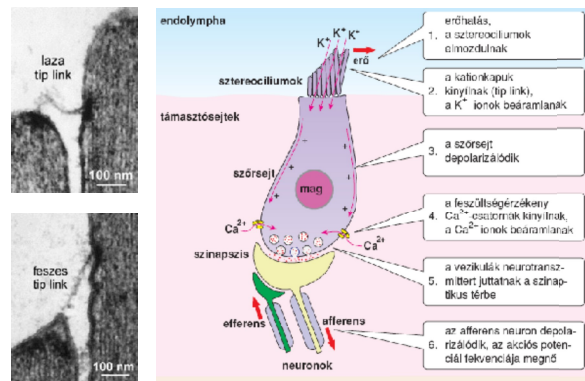
A felületi hullámcsúcsok helyének frekvenciafüggése durva frekvencia-diszkriminációra ad lehetőséget.

A Corti-féle szerv működése

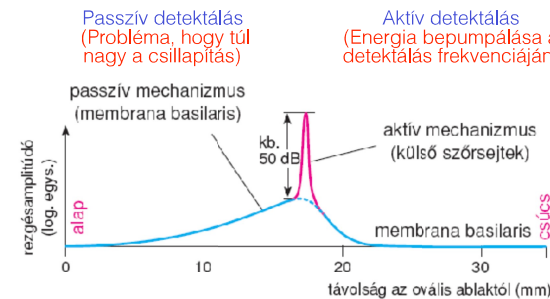
A szőrsejtek a membrana basilaris behajlása miatt megdőlnének és depolarizálódnak.

Belső szőrsejtek: Mechanoelektromos transzdukcio

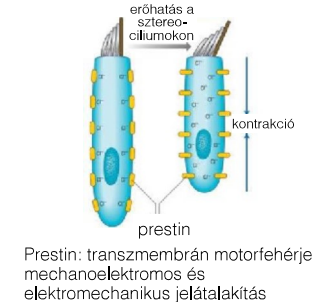
Külső szőrsejtek: erősítők

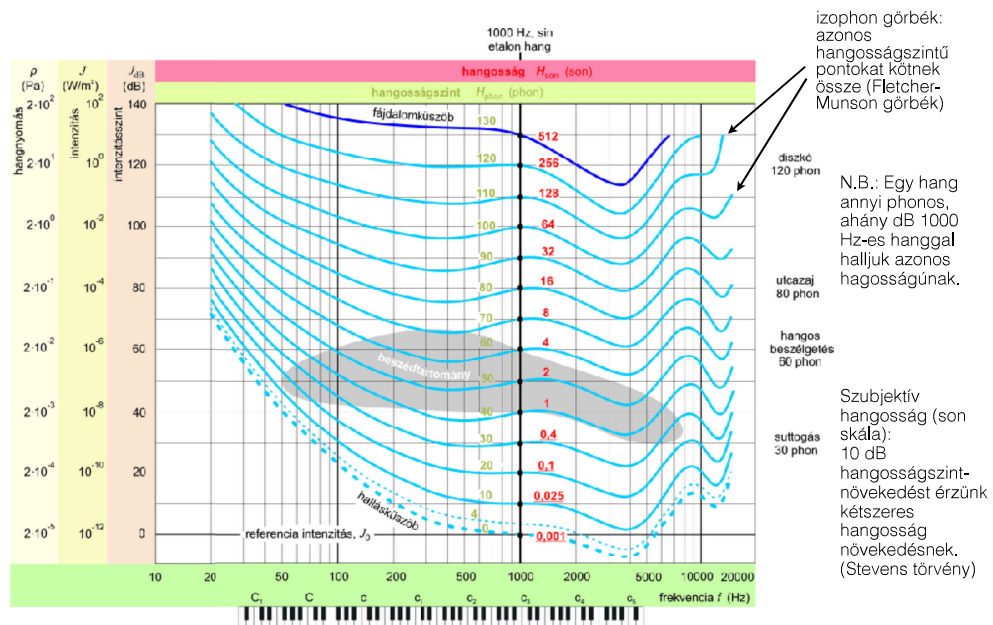
Erősítés: hang-indukált kontrakció a külső szőrsejtben

- Aktív detektálásra utaló megfigyelések:
 - T. Gold (1948): analógia a regeneratív rádióvevőkkel (pozitív visszacsatolás adott frekvencián: szelektivitás + érzékenység).
 - W. Rode (1971): az élő fül sokkal érzékenyebb.
 - D. Kemp (1979): hang jön a fülből (otoakusztikus emisszió).
- Regeneratív erősítő: pozitív visszacsatolási mechanizmus (szűk frekvencia tartományban nagy erősítés, de csak a disszipálódott energiát pótolja; egyébként fülcsengés jönne létre)

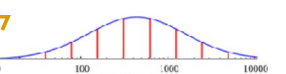
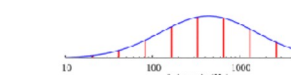
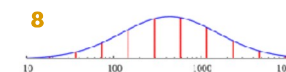
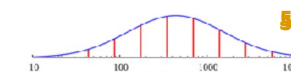
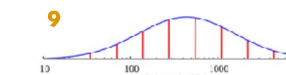
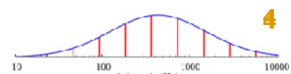
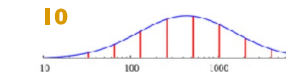
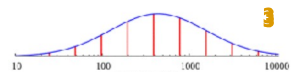
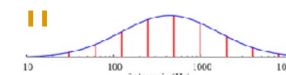
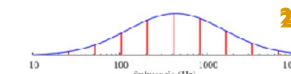
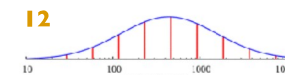
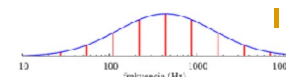

Ingerintenzitás és érzet - pszichoakusztika

Akusztikus illúzió?

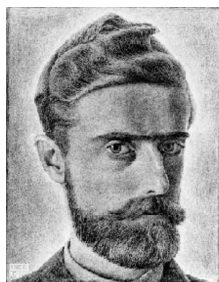
Shepard tónus: oktávokkal elválasztott szinushangok

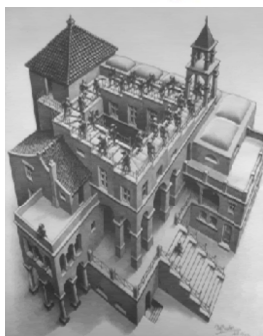
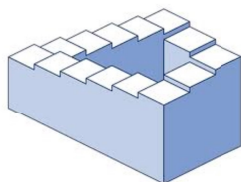
Shepard skála: mozgó alaphang

Akusztikus illúzió?

A Shepard skála vizuális analógjai:

Maurits Cornelis Escher (1898-1972)

Escher lépcső

Fodrász rúd